

E.A. Talanov

The strategic likelihood forecast of ecologo-economic development of Kazakhstan

Factors of strategic matrix of Kazakhstan are considered and estimation of contribution components in state development is given. It is offered to consider risks of destabilization system at a complex estimation of interaction objects of the natural, social, economic environment.

*Статья рекомендована к печати
д.г.н., проф. А.В. Чигаркиным
(кафедра физической географии и геоэкологии)*

ӘӨК 504.06 (911. 52)

А.Қ. Толенбаева

ҚАЗАҚСТАННЫҢ ОРМАН ШАРУАШЫЛЫҒЫНЫҢ ЭКОЛОГИЯЛЫҚ МӘСЕЛЕЛЕРІ

*«Парасат» ұлттық ғылыми-техникалық холдингі АҚ
«География Институты» ЖШС, Алматы қ.*

Мақалада Қазақстан Республикасының қазіргі орман шаруашылығының экологиялық жағдайлары және оны қорғау мәселелері қарастырылған.

Қоршаған ортаға өндіріс орындарынан бөлінген зиянды қалдықтар, олардың ластандыру дәрежесі мен адам денсаулығына әсері және санитарлық-гигиеналық маңызы көптеген ғылыми еңбектерде қарастырылған. Дегенмен, аймақ бойынша табиғи ландшафттардың динамикалық ерекшеліктерін кешендік тұрғыда зерттеген ғылыми жұмыстар жоқтың қасы. Қазақстан Республикасының көптеген облыстары мен өлкелерінің табиғаты экологиялық апат аймағына айналып отырғаны белгілі, сол себепті қазіргі кезде дүние жүзінде де, Қазақстанда да табиғатты қорғау шаралары қолға алынуда /1/.

Қазақстан аймағының да көптеген жерлері қорғауды қажет етеді, сол табиғи табиғаттың бір бөлшегі және таза ауаның фабрикасы және қорықтың ең басты байлықтарының бірі болып саналатын, ормандардың ауданы 3,8% жерді алып жатыр. Бірақ болашақта, яғни «Қазақстан – 2030» стратегиясында бұл көрсеткішті 5,1%-ға дейін көтеру жоспарланған, себебі біздің елде орман аз таралған. Қазақстан Республикасының әр жылдағы орман қорының жалпы ауданының өзгеруін төмендегі кестеден көруге болады (1-кесте).

Сонымен, жалпы Қазақстан Республикасының орман қоры 2009 жылы 28,4 млн. га құрады. Ең ірі орманды аумақтар – Алматы, Шығыс Қазақстан, Жамбыл, Қостанай, Оңтүстік Қазақстан, Ақмола, Павлодар облыстарында. Қазақстанның 2010 жылдың 1 қаңтарындағы орман қорының көрсеткіштерін, олардың облыстар бойынша таралуының нақты мәліметтерін, төмендегі кестеден көруге болады (2-кесте).

Негізінен, еліміздегі ормандарының басым көпшілігі – Тянь-Шаньнің таулы ормандары, Ертіс маңындағы таспалы тоғай, Қазақстан қатпарлы өлкесінің қарағайлы-қайыңды ормандары, Солтүстік Қазақстанның қайыңды ормандары, тоғайлар мен сексеуіл ормандары /2/.

Халық шаруашылық маңызы бойынша Қазақстан ормандарын үш топқа бөлуге болады.

Орман қорының жалпы ауданы (млн. га)

	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Қазақстан Республикасы	26,2	26,2	26,5	26,8	27,8	27,8	28,4
Ақмола	0,9	0,9	0,9	0,9	0,9	0,9	1,0
Ақтөбе	0,2	0,2	0,2	0,2	1,0	1,0	1,0
Алматы	4,8	4,8	4,9	4,9	5,0	5,0	5,0
Атырау	0,0	0,0	0,0	0,1	0,1	0,1	0,1
Батыс Қазақстан	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2
Жамбыл	4,3	4,3	4,3	4,2	4,3	4,3	4,5
Қарағанды	0,3	0,3	0,3	0,3	0,3	0,3	0,6
Қостанай	0,5	0,5	0,6	0,6	0,6	0,6	0,6
Қызылорда	6,6	6,6	6,6	6,7	6,7	6,7	6,7
Маңғыстау	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5
Оңтүстік Қазақстан	3,1	3,1	3,2	3,4	3,4	3,4	3,4
Павлодар	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5
Солтүстік Қазақстан	0,7	0,7	0,7	0,7	0,7	0,7	0,7
Шығыс Қазақстан	3,6	3,6	3,6	3,6	3,6	3,6	3,6

Қазақстан Республикасының орман қорының көрсеткіштері (2010 жылдың 1 қаңтарына)

	Орман қорының жалпы ауданы, млн. га	Орманды жерлер, млн.га	Тамырдағы сүректің жалпы босалқы қоры *, млн.т.м.	Орман тоғайлылығы, %-бен
Қазақстан Республикасы	28,4	12,2	380,7	4,5
Ақмола	1,0	0,4	42,67	2,6
Ақтөбе	1,0	0,1	1,03	0,2
Алматы	5,0	1,8	38,75	8,0
Атырау	0,1	0,01	0,46	0,1
Батыс Қазақстан	0,2	0,1	8,03	0,7
Жамбыл	4,5	2,2	3,42	15,3
Қарағанды	0,6	0,1	4,62	0,3
Қостанай	0,6	0,2	16,48	1,1
Қызылорда	6,7	3,1	5,97	13,6
Маңғыстау	0,5	0,1	0,06	0,7
Оңтүстік Қазақстан	3,4	1,6	3,15	13,6
Павлодар	0,5	0,2	26,58	2,0
Солтүстік Қазақстан	0,7	0,5	54,41	5,4
Шығыс Қазақстан	3,6	1,8	175,1	6,4

Бірінші топқа жататын ормандар 18,7 миллион гектарды алып жатыр. Бұларға егістік қорғауға орналған, топырақ қорғау, су қорғауға арналған орман алқаптары, қалалар мен өндіріс орындарының айналасындағы, курорттық ормандар, өзендер, тас жол, темір жол жиегіндегі және мемлекеттік қорықтардың ормандары жатады. Бұл ормандарды кесуге тыйым салынған. Тек күтіп баптау, тазалық және орманды қалпына келтіру кезіндегі кесулер ғана жүргізіледі. Бірінші топқа жататын ормандарды қорғауда оларды тиімді пайдалану мен өсірудің маңызы зор.

Екінші топқа су қорғауына алынған ормандар, ормандары аз, орташа орманды жерлердің орындары жатады. Бірақ ағашты кесу мөлшері жылдық өсімге сәйкес анықталады. Қазақстанда бұл топқа 591 мың гектар жерді алып жатқан Шығыс Қазақстан облысының жерлері жатады.

Үшінші топқа орманды жерлерде орналасқан барлық ормандар кіреді. Бұл жерлерде өндірістік орман дайындау жұмыстары жүргізіледі. Республикамызда оларға Кенді Алтайдың таулы ормандары, Шығыс Қазақстан облысында – 1,5 миллион гектар жерді алып

жатқан ормандар кіреді. Сексеуілдің үлесіне барлық ормандардың аумағының 50% сәйкес келгенмен, олардағы ағаш қоры бар болғаны 2,1% ғана. Бағалы қылқанжапырақты ормандар Алтай мен Тянь-Шаньда, Ертіс маңындағы таспалы тоғай мен Қазақстанның қатпарлы өлкесінде өседі. Олардағы негізгі басым түрлер - самырсын, шырша, сібір самырсыны ағаштары болса, екінші орында шоқ қарағайлы ормандар, үшінші орында – Тянь-Шань шыршасынан тұратын таулы ормандар тұр /3/.

Ағаш қоры мен көлемі бойынша Шығыс Қазақстанның қылқанжапырақты ормандары бірінші орында. Жалпы Шығыс Қазақстан аймағының ормандарының өзі, Қазақстан Алтайы мен Саур және Семей аймақтарының қою қылқанды тайгалы мен жалпақ жапырақты ормандарынан, Ертіс маңының қарағайлы орманды жолақтарынан және Қазақтың ұсақ шоқысы мен Тарбағатайдың далалық шоқ ормандарынан тұрады.

Аймақтың мемлекеттік орман қорының жалпы ауданы, 3,6 млн. га. құрайды. Шығыс Қазақстанда барлық Қазақстанның ағашты пайдалану қорының 70% шоғырланған. Аймақтың ормандылығы 6,2% құрайды. Негізгі орманды қалыптастырушы түрлер - қарағай, самырсын, шырша, сібір самырсыны және балқарағай.

Орман шаруашылығын жүргізу үшін, аймақта 13 мемлекеттік орман шаруашылығы жұмыс жасайды, олардың негізгі міндеттері орманды өрттен және өздігімен рұқсатсыз кесуден қорғау, орманды қалпына келтіру, орман сақтау шараларын іске асыру.

Облыстағы орманның ауданы, болған өрттің нәтижесі мен көп көлемдегі өздігімен рұқсатсыз кесулердің және үлкен аудандарда зиянкестердің таралуымен азайып кетті, Ертіс маңының қарағайлы орман жолақтарының үлкен аудандарында ормандарды қалпына келтіру нашар жүруде.

Кейінгі жылдары республикамыздың орман қорының аумағында 2257 орман өрті орын алды. Бұл өрттердің 70%-ы отты дұрыс пайдаланбаудың салдарынан болған. Өрт 4 млн. текше метрге жуық ағашты жойды. Ірі орман өрттері Шығыс Қазақстан, Павлодар, Ақмола, Қарағанды, Алматы облыстарында болды. 50 мың гектар орман алқабында зиянкестер мен ағаш аурулары анықталды /4/.

Орманның тозуы антропогендік және табиғи факторлардан туындайды. Мысалы, Қызылқұм шөлейт даласын суаруға Сырдариядан су алуға байланысты жер асты суларының деңгейі төмендеп, бұталы ағаш өсімдіктерінің жағдайы нашарлап, бұл жер сексеуіл өсіруге жарамсыз болып қалды. Малды жөнсіз бағудан шөлейттегі орман едәуір зардап шекті. Далалық орманның, аса бағалы қарағайлы орманы ретсіз кесуден таусылған. Өзендердің реттеліп тежелуінен және өрттен тоғай қатты тозып, сиреп кетті. Оның ішінде сирек кездесетін биогеоценоз – тораңғы да таусылып бітті. Сондықтан Шардара ауданында соңғы онжылдықта осы тұқымның 30%-ын маңызы шамалы шеңгел тобы ауыстырған. Жоғары табиғи таулы жердегі ерекшелігіне қарай тау орманы өрттен көп зардап шекті.

Орман шаруашылығындағы көптеген шешімі қиын, күрделі мәселелердің туындауының әр түрлі себептері бар. Мысалы, бақылау қызметінің қысқаруынан, сондай-ақ, көптеген орман қорғау кәсіпорындарында мамандар мен қазіргі жаңа озық техниканың жетіспеушілігінен немесе іс жүзінде мүлдем жоқ болуынан, зиянкестер ошағы мен орман ауруларының көбеюі, өртті тоқтата алмау жиі туындауда /1/.

Осыған орай, Республика ормандарында қалыптасқан экологиялық нашар ахуал және тозу үдерісі, орман ресурстарын сақтап, ұтымды пайдалану жөнінде шұғыл және кесімді шараларды қабылдауды талап етеді.

Орман шаруашылығының ғылыми-зерттеу институтының есептеулері бойынша, Қазақстанның облыстарында болашақ қорғаныштық ормандар отырғызу қажет.

Солтүстік Қазақстан облысында ормандарды егістік жерлердің көлемінен 1,6%-ға жеткізу, Павлодарда – 4,0%, Ақмолада – 3,8%, Ақтөбеде – 3,9% жеткізу жобаланған.

Егістікті қорғайтын ормандардың көлемін солтүстік және батыс облыстарда 3,3%-ға дейін көтеру керек. Оңтүстіктің суармалы егістік жерлері мен оңтүстік шығыста орман белдеуіне 3,5%-ды жер берілуі қажет. Қазақстанның егістік қорғауға арналған орман

белдеуін 3%-ға дейін жеткізу көзделіп отыр. Қазіргі кездегі табиғи және жасанды ормандар 3,6% құрайды. Республиканың жалпы орманын шамамен 6–7%-ға дейін жеткізу жоспарланып отыр. Бұл экологиялық тұрғыдан негізделген. Республиканың орман өсіру жұмысын тек белгілі бір экологиялық шектеулі мөлшерде және бұрын орман өскен жерлерде жүргізу қажет /2/.

Себебі, барлық нәрсенің өз орны болады: су көп жерлерде – орман мен шалғындық, құрғақ жерлерде – даланың шөптес өсімдіктері басым. Далалы жерлерде орман отырғызу тәжірибесі оның тиімсіз екенін көрсетті. Бұл ағаштар он бес – жиырма жасқа жеткенде өздігінен кеуіп кетеді. Олай болса, адам экология заңдарын танып білуі, дұрыс пайдалануы қажет. Өйткені ешкім бұл заңды өзгерте алмайды. Әлі де болса, Қазақстанның ормандарының экологиясы толық зерттелмеген. Болашақтағы орман өсіру мен қалпына келтіруді экологиялық тұрғыдан қарау керек /4/.

1993 жылы қабылданған жаңа Орман кодексі Қазақстан Республикасының құқықтық және экологиялық жағынан орманды қорғауға, шаруашылықты ұтымды жүргізуге ынталандыруды белгілі шамада арттырды. Соңғы жылдары еліміздегі, «Жасыл ел» бағдарламасына және су ресурстарының жануарлар дүниесін сақтау және ұтымды пайдалану мен ЕҚТА желісін дамыту жөніндегі 2010 жылға дейінгі бағдарламаға сәйкес, Орман және аңшылық шаруашылығы комитеті биологиялық табиғи ресурстарды сақтау жөнінде ауқымды жұмыс жүргізді. Қолданылған шаралардың нәтижесінде табиғи ресурстарды қорғау, молықтыру және ұтымды пайдалану саласындағы ахуал тұрақты күйінде қалуда. Мәселен, соңғы 5 жыл ішінде «Жасыл ел» бағдарламасы шеңберінде жүргізіліп жатқан ормандарды молықтыру және орман өсіру жөніндегі жұмыс қарқыны 1,5 есе артып, 2009 жылы 48,3 мың гектарға жетті.

Ерекше қорғалатын табиғи аумақтардың көлемі 1,1 есе ұлғайды, қазір олар ел аумағының 8,3% қамтиды. Осы көрсеткіштерден, еліміздің халықаралық нормаларға – 10–12% жақындап қалғандығын көруге болады. Мемлекеттік бақылауды күшейту, мүдделі орталық және жергілікті атқарушы органдардың қызметін ведомство аралық үйлестіруді жақсарту заңсыз ағаш кесу мен орман өрттерінің көлемін елеулі түрде қысқартуға мүмкіндік беруде. Мәселен, заңсыз ағаш кесу көлемі соңғы бес жылдың ішінде 1,5 есе қысқарғандығын, ал орман өрттерінің көлемі бес есеге азайғандығын байқауға болады.

Ормандарды өрттерден қорғау мәселелерін тиімді шешу мақсатында мемлекеттік орман күзетінің санын, сондай-ақ табиғат қорғау мекемелері мен орман шаруашылығы мекемелерінің техникамен және жабдықтармен қамтамасыз етілуін Қазақстан Республикасы Үкіметінің қаулысымен бекітілген нормалар мен нормативтерге кезең-кезеңімен сәйкестендіру қажет, яғни табиғат ресурстарын тиімді пайдалануды ұйымдастыру үшін, экономикалық критерийге негізделген кешенді тәсіл қажет /5/.

1. Әлімбаев А.Т. Табиғатты пайдалану және оны қорғау негіздері. – Алматы: Кітап, 2008. – Б. 15–37.
2. Охрана окружающей среды и устойчивое развитие Казахстана: Статистический сборник / Под ред. А.А. Смаилова. – Астана, 2010. – 180 с.
3. Будникова Т.И., Мусатаева Г.Б. Особенности ландшафтной организации территории Восточно-Казахстанской области // Вестник КазНУ. Серия географическая. – 2006. – № 2. – С. 45–51.
4. Бекішев Қ. Жасыл желекті тиімді пайдаланайық. – Орталық Қазақстан, 2003. – № 22.
5. Жанғабылұлы Қ. АгроЖаршы // Специализированная газета агропромышленного комплекса. – 2010. – № 42–43. – С. 120–121.

А.К. Толепбаева

Экологические проблемы лесного хозяйства Казахстана

В статье рассматриваются экологическое состояние современного лесного хозяйства и вопросы его сохранения.